

Л. В. КРАВЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ТА ПРОГРАМ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У 1950–1960-ті РОКИ

Проаналізовано основні особливості побудови навчальних планів та програм з іноземної мови (ІМ) у 1950–1960 роки. Досліджено їх структуру та змістовний компонент; відповідність вимог до змісту навчання ІМ. Визначено характерні особливості навчальних планів та програм досліджуваного періоду. Виокремлено методичні прорахунки та вплив соціально-історичних трансформацій на їх змістове наповнення.

Ключові слова: базовий навчальний план, шкільні програми, іноземна мова, навчальний предмет, зміст освіти.

Л. В. КРАВЧУК

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ПЛАНОВ И ПРОГРАММ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В 1950–1960-е ГОДЫ

Анализируются основные особенности построения учебных планов и программ по иностранному языку во второй половине XX в. Исследовано их структуру и содержательный компонент; соответствие требований к содержанию обучения ИЯ. Определены характерные особенности учебных планов и программ исследуемого периода. Выделены методические просчеты и влияние социально-исторических трансформаций на их содержательное наполнение.

Ключевые слова: Базовый учебный план, учебные программы, иностранный язык, советская школа, учебный предмет, содержание образования.

L. V. KRAVCHUK

THE PECULIARITIES OF CONSTRUCTION OF SCHOOL FOREIGN LANGUAGE CURRICULA AND PROGRAMS IN 1950-1960 S

The article analyzes the main peculiarities of school foreign language programs construction in the second half of the twentieth century. Their structure and content component; compliance requirements for the content of foreign language learning are studied. The characteristics of curricula and programs of study period outlined are determined, methodological mistakes and the impact of socio-historical transformations in their semantic content are outlined.

Keywords: Basic curriculum, school programs, foreign language, the Soviet school, school subject, content of education.

Особливості економічного і політичного розвитку СРСР після закінчення Другої світової війни характеризуються «завершенням побудови соціалізму і поступовим переходом до створення матеріально-технічної бази комуністичного суспільства, розвитком економічних і культурних зв'язків Радянського Союзу з іншими державами»[3, с. 35]. Стали активнішими і багатостороннішими зв'язки СРСР з іншими державами.

У цих умовах зросла потреба в тому, щоб широкі кола фахівців оволодівали іноземними мовами як засобом спілкування. Проте радянська школа не забезпечувала випускникам практичних навичок володіння іноземною мовою. Однією з основних причин цього була застаріла цільова настанова програм з іноземних мов, яка орієнтувала на навчання читання і перекладу, що призвело до відомого відриву навчання іноземної мови від життя і його потреб.

Зміст освіти реалізується, зокрема, через навчальні плани та програми, які в радянській системі освіти досліджуваного періоду були важливими державними документами. В них знайшло своє відображення конкретне соціальне замовлення, формалізувався зміст і встановлювались реальні, а не декларовані пріоритети. На теоретичну розробку й практичне застосування навчальних планів безпосередньо впливали політичні й ідеологічні установки, соціально-

економічні реалії та напрями економічного розвитку, а також домінуючі педагогічні ідеї. Саме за навчальними планами можна відстежити пріоритети державної політики в галузі освіти.

Наявність тих чи інших навчальних дисциплін у навчальному плані, перерозподіл годин між предметами всередині навчального плану, домінування певної групи предметів – усе це прояви зміни комплексу політичних, соціальних і педагогічних орієнтирів та процесів, пов'язаних з періодичним оновленням змісту освіти. Зрозуміло, що протягом досліджуваного періоду явища, які відбувалися в освіті у зв'язку з розвитком підходів до побудови, безпосередньою розробкою навчальних планів та проблемами їх упровадження, були неоднозначними. Істотним критерієм, що обумовлює зміст і структури навчального плану, є вимоги щодо нормалізації навчального навантаження школярів різного віку.

Спробуємо проаналізувати навчальні плани досліджуваних нами етапів, дотримуючись таких критеріїв:

- спрямованість у теоретичному обґрунтуванні й практичній розробці навчальних
- планів щодо вивчення іноземних мов;
- зміни в кількості годин, відведених на вивчення іноземних мов;
- зміни вимог щодо рівня оволодіння мовою.

Проблеми теоретичних засад мети, чинників, складу і структур змісту загальної середньої освіти, а також дидактичні норми побудови навчальних програм та шкільних підручників висвітлюються у працях В. Безпалька, Р. Вендровської, С. Гончаренка, І. Журавльова, Л. Зоріної, В. Кременя, І. Лернера, Ю. Мальованого, В. Паламарчука, Л. Пироженко, О. Савченко та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних тенденції побудови навчальних планів та програм з іноземної мови у 1950–1970 рр. ХХ ст., дослідженні їх структури та змістовного компонента; встановленні відповідності вимог програмного матеріалу до змісту навчання іноземних мов.

Після Другої світової війни, як зазначають Р. Вендровська, І. Логінов та інші науковці з навчальних планів було вилучено давні мови, різко зменшено години на іноземні мови, дещо занижено роль гуманітарних предметів і суттєво збільшено кількість годин на вивчення предметів природознавчого циклу [1, с. 98].

У програмах, прийнятих у 50-і роки, підкреслюється загальноосвітнє значення вивчення іноземної мови та вперше цілком конкретно визначається провідна роль читання в навчанні цього предмета. Завдання розвитку усної мови зводилося в основному до вимоги «закласти основи оволодіння усною мовою», проте аналізуючи програмний матеріал зазначеного періоду ми дійшли висновку, що він не відповідав цій вимозі.

Так, програми 7-річної школи (1955 р.) ставили за мету навчити учнів читати і розуміти за допомогою словника нескладний текст, а також навчити розуміти усну мову. В пояснювальній записці до цієї програми прямий метод пропонують як основний, однак разом з безперекладними формами роботи не виключається можливість користуватися рідною мовою учнів. Вступний курс хоч спеціально і не виділяється, проте приступати до читання пропонують лише після засвоєння основ вимови і нагромадження деякого запасу слів у процесі усної роботи. Лексика вводиться лише у зв'язних реченнях, а значення слів розкривається за допомогою наочних посібників. Граматика вивчається з проходженням текстів і виконанням вправ. Роботі над текстом обов'язково передують його усний аналіз – граматичний, фонетичний, лексичний [2, с. 52].

Аналізуючи відповідні документи, ми дійшли висновку, що програма була переобтяжена граматичним матеріалом, внаслідок чого викладання граматики часто мало абстрактний характер і було відірване від потреб практичного оволодіння іноземною мовою. Слід також визнати, що зайва теоретизація і надмірне захоплення перекладними формами роботи призвели у практиці навчання до того, що рідна мова почала домінувати на уроці іноземної мови. Про істотне виправлення цих хиб свідчить програма з іноземної мови 1960 р., яка передбачає розвиток в учнів умінь і навичок усної мови і читання без словника, тобто умінь користуватися мовою як засобом спілкування.

У пояснювальній записці до навчального плану 1951/52 н. р. вказується, що у 3–4 класах всіх початкових і сільських семирічних шкіл іноземна мова не викладається. У зв'язку з цим навчальний план у 3-му класі цих шкіл має – 25 годин, а в 4-му – 27 годин. Разом з тим на

вивчення іноземної мови у 1950 р. відведено у 4-му класі – 2 години, 5-му – 4 години, 6-му – 3 години, 7-му – 3 (2) години, 8-му – 2 (3) години, 9-му – 3 години, 10-му – 4 (3) години. [6, с. 5.

Ретельно проаналізувавши кількість годин, яка відводилася на вивчення іноземної мови у першому етапі нашого дослідження, доходимо висновку:

- зменшення кількості годин на вивчення англійської мови припадає на 1954–1959 р. на 1 навчальну годину — у 5-му класі (з 4 год. на 3) та 1 навчальну годину у 9-му класі (з 3 год. на 2–3);

- найбільша кількість годин, яка відводилася на вивчення іноземної мови, припадала на 5-й клас (4 год. в тиждень) та 10-й клас (4–3 год. в тиждень);

- до кінця цього періоду, тобто до 1960-х р., кількість годин на вивчення іноземної мови почала змінюватись у бік збільшення у вказаних класах.

Отже, навчальний план 1949–1953 рр., в основному був сформований ще на початку 1940-х рр. і протягом досліджуваного періоду вирізнявся стабільністю; в середині досліджуваного періоду (1954–1957 рр.) спостерігається тенденція до зменшення годин на вивчення іноземної мови; наприкінці досліджуваного періоду (1959–1960 рр.) кількість годин знову збільшилася.

Основною цільовою настановою навчальних програм 1949–1959 рр. було навчити учнів, читати та висловлювати свої думки з окремих тем іноземною мовою, проте, як і раніше, основна увага акцентувалася не на усному володінні мовою, а засвоєнні граматичного матеріалу [8, с. 10].

Отже, цей етап можна охарактеризувати як перехідний без якісних змін та нововведень. Навчальні програми були застарілими, оскільки орієнтувалися на минуле. Це один із небагатьох етапів, який відзначився відсутністю досліджень та нововведень у даній галузі.

Початок 1960-х років в історії українського шкільництва характеризується початком значних суспільних та наукових змін, що безумовно відображені у шкільних реформах. Невпинне зростання техніки, культури та підготовка молодого покоління до виробничої діяльності в умовах «розгорнутого будівництва комунізму» ставили все більші й більші вимоги до освіти та школи. Збільшувалась кількість навчальних годин у навчальних планах і програмах загальної і політехнічної освіти. Окрім того, вчителі намагалися дати учням більше знань ніж передбачалося програмою. Внаслідок цього зміст навчання настільки поглибився, що учні стомились від надмірної навчальної праці та засвоювали матеріал поверхово. Намагання виконати непосильний програмний матеріал позбавляло вчителів можливості застосовувати ті методи навчання, які б забезпечили не тільки свідомо міцне засвоєння учнями програми, а й розвиток розумових сил учнів [12, с. 18].

У більшості публікацій висувалась вимога скорочення обсягу освітнього матеріалу, звільнення програм та підручників від другорядного, несуттєвого змісту, яким в результаті боротьби зі схематизмом комплексних «Порадників» вони були перевантажені. Досягти оптимального обсягу змістового наповнення навчальних предметів до кінця досліджуваного періоду не вдалося.

Враховуючи з позиції тогочасних політичних цільових установок, які безсумнівно відображені в навчальних програмах першої половини 1960-х рр., доходимо висновку про їх надмірне перевантаження та захоплення матеріальним аспектом навчання.

Так, у 1963 р. В. Помагайба, аналізуючи причини перевантаженості сучасних йому шкільних програм, наголошував, що після постанови ЦК ВКП(б) від 25 1931 р. «школа зробила крутий поворот в розвитку творчих здібностей учнів, хоч у постанові було ясне вказано на необхідність виховання ініціативних і діяльних учасників соціалістичного будівництва, тобто на забезпечення і формального аспекту навчання. Захоплення матеріальним аспектом навчання призвело до надмірного перевантаження програм» [5, с. 32].

Відділом дидактики Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР було проведено спеціальне дослідження часу, який витрачається кожним учнем на роботу з навчальних предметів. Результати дослідження показали, що учні всіх вікових категорій затрачають удвічі більше часу над опрацюванням іноземної мови, ніж інших предметів. Результатами дослідження встановлено, що мінімальні затрати часу учнів на підготовку домашнього завдання з іноземної мови становлять – 19 хв., а максимальні – 97 хвилин.

В зв'язку з цим В. Помагайба зазначав: «Вивчення іноземної мови потребує багато часу на виконання домашніх завдань, його можна значно скоротити, коли використовувати на

уроках програвачі, магнітофон: учнічують правильну і чітку вимову слів та речень, пов'язують їх з відповідними образами і прискорюють оволодіння мовою, це може значно зекономити час навчання. Окрім того, слід серйозно зайнятись питанням про зменшення домашніх завдань з іноземної мови, у 10-му класі (витрачається найменше біля астрономічної години і найбільше понад півтори години. З таким становищем миритися не можна. Вчителі повинні дбати про те, щоб засвоєння слів, мовних навичок, усних і письмових здійснювалось на самих уроках, найбільше уваги слід приділити розмовній практиці учнів») [5, с. 78].

У постанові Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення вивчення іноземних мов» від 27 травня 1961 р. було вказано на серйозні недоліки в системі навчання іноземних мов і накреслено важливі заходи докорінного поліпшення вивчення іноземних мов у нашій країні. Ця постанова вимагала принципово нової цільової настанови вивчення іноземної мови в середній і вищій школі, настанови, спрямованої на практичне оволодіння іноземними мовами [2, с. 45].

Певні позитивні зміни після цієї постанови можна було побачити у навчальних планах та програмах з іноземної мови 1961/62 н. р., які свідчили про істотне виправлення хиб попередніх програм та передбачали розвиток в учнів умінь і навичок усної мови і читання без словника, тобто уміння користуватися мовою як засобом спілкування. У програмі також наголошувалось, що усна мова і читання повинні розвиватися як рівноправні види мовної діяльності, оскільки вони однаково важливі для практичного оволодіння мовою.

Наведемо приклад навчального навантаження з іноземної мови. У 1960–1964 рр. у 5-му класі на вивчення іноземної мови відводилось 4 (3) год., то у 1965 р. – 3 год. Зауважимо, що із вказаного періоду кількість годин на вивчення іноземної мови зменшилась на 1 навчальну годину в усіх класах. Очевидно, що зменшення кількості годин було наслідком «розвантаження» навчальних програм після «чергової спроби шкільної реформи» 1964–1965 рр. Сумарне тижневе навантаження на одного учня становило 14,5 годин в усіх класах.

У пояснювальній записці міністерства освіти УРСР до навчального плану 1964/65 н. р. вказано: «З метою удосконалення і деякого розвантаження учнів Міністерство освіти УРСР внесло ряд змін до навчальних планів восьмирічних і середніх шкіл УРСР на 1964/65 н. р., опублікованих у збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР №7–8 за квітень 1964 р. Ці зміни такі: у 5–7 класах зменшено по 1 годині в тиждень в першому півріччі на вивчення іноземної мови. У 8-му класі зменшено на 1 тижневу годину вивчення іноземної мови. Для 9–10 класів вводиться перехідний навчальний план. В 1964/65 н. р. за цим планом будуть працювати лише 9-і класи, а 10–11-і класи продовжуватимуть працювати за навчальним планом 11-річної школи. В 1965/66 н. р. перехідні навчальні плани були запроваджені і в 10-му класі.

Також було сказано, що, «незважаючи на певне зменшення часу на вивчення окремих предметів у 8-річній і середній школах, роботу слід проводити за програмами видання 1964 р., внівши до них зміни у відповідності з вказівками програмно-медичного управління Міністерства освіти УРСР. Викладання навчальних предметів буде здійснюватись за діючими тепер підручниками з внесенням до них певних змін у відповідності з вказівками програмно-медичного управління Міністерства освіти УРСР» [7, с. 7].

Окрім змін у програмах 1964/65 н. р. з'явилися нові вимоги до практичного оволодіння мовою, про що було вказано у пояснювальній записці міністерства освіти до навчального плану 1964/65 н. р.: «У зв'язку із скороченням часу на вивчення іноземних мов дещо змінюються вимоги до практичного оволодіння іноземною мовою. В 5–6 класі слід і надалі вести роботу про закладання основ усної мови, а в 7–8 класах по посиленню лексики і вдосконаленню навичок усного мовлення і читання» [7, с. 8].

Програма для 5-х класів залишилася без змін. Для У 5–7-х класів було подано наступні рекомендації: «Слід за визначенням міської районної предметної комісії учителів іноземної мови, скоротити кількість вправ та текстів у підручнику для читання. З програми виключається вимога читати напам'ять вірші і діалоги. В розповіді учителя зменшити до 1–2 незнайомих слова для розуміння на слух. В 8-му класі виключається вимога ставити запитання і відповідати на запитання по змісту прочитаного. В грамзаписі зменшується до 3–4 незнайомих слів при читанні на кожні 100 слів тексту» [7, с.8].

Від 1964/65 н. р. у школі відбулася чергова шкільна реформа, що була спрямована на розвантаження навчальних планів та програм. Це відобразилося у зменшенні кількості годин не тільки іноземної мови, а й усіх навчальних предметів. З'явилися нові вимоги до практичного оволодіння

мовою, переглядалися та вдосконалювалися програмні матеріали, тобто працівники освіти глибоко замислилися над змінами навчального процесу, які були необхідними під впливом часу.

У 1967 р. зроблено спробу створити нову програму з іноземних мов, побудовану на науковому фундаменті з урахуванням практичних вимог. У пояснювальній записці до проекту підкреслюється, що викладання іноземної мови в середній школі ставить перед собою одночасно практичні, освітні й виховні завдання. Практична мета полягає в тому, щоб навчити учнів самостійно читати іноземні тексти і вести розмову на певну тему в зв'язку з прочитаним текстом. Що до письма, то програма передбачає в 5–6-х класах оволодіння орфографічними навичками в обсязі матеріалу, яким учні володіють усно [2, с. 44]. Цілком очевидно, що проект нової програми ще вимагав всебічного, широкого обговорення і критичного аналізу, щоб на такій основі створити стабільний документ для радянської школи.

Варто зазначити, що недотримання умов виконання навчального плану в школах суворо каралося, про що свідчить наказ міністра освіти УРСР (№ 154 від 5 липня 1967 р.) про грубе порушення навчального плану у середній школі № 9 (м. Сімферополь, Кримська обл.), де у другому півріччі 1966/67 н. р. з 4-х год., відведених на вивчення української мови та літератури, 2 год. були самовільно передані на проведення уроків англійської мови. В цьому документі зазначалося, що заборонено проведення в школах республіки експериментів, пов'язаних із змінами навчального плану, програм, підручників та встановленого порядку переводу учнів з класу в клас без дозволу міністерства освіти».

Таким чином, навчальні програми 1950–1960-х рр. були переобтяжена граматичним матеріалом, внаслідок чого викладання граматики часто мало абстрактний характер і було відірване від потреб практичного оволодіння іноземною мовою. На уроках переважав граматико-перекладний метод навчання. В більшості випадків ці навчальні програми оскільки орієнтувалися застарілими, оскільки були орієнтовані на минуле. Основною характерною тенденцією цього періоду було їх надмірне перевантаження та захоплення матеріальним аспектом навчання. Разом з тим з'явилися нові вимоги до практичного оволодіння мовою.

Вказаний період можна назвати «етапом реформ». Його необхідно розглядати крізь призму позитивних спроб, змін та помилок, без яких неможлива подальша побудова педагогічних надбань. Він став теоретичною підвалиною діяльності нової шкільної політики та був підготовчим до наступних суттєвих змін у шкільних програмах з іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вендровская Р. Б. Проблемы формирования учебных планов в советской школе (1945–1985) / Р. Б. Вендровская // Педагогика. – 1985. – № 3. – С. 96–102.
2. Об учебных программах и режиме в начальной и средней школе // Народное образование СССР: сб. документов 1917–1973 гг. – М., 1974. – С. 174.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941–1961) / ред. кол. А. М. Арсеньев, В. И. Додонов, М. Н. Колмакова, Ф. Г. Паначин, З. И. Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.
4. Пироженко Л. Генеза підходів до побудови навчальних планів вітчизняної загальноосвітньої школи в 30-х– на поч.50-х рр. ХХ ст./ Л. Пироженко / Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Вип. 17. – Умань, 2006 р.
5. Помагайба В. І. Про унормування учбового навантаження учнів / В. І. Помагайба – К.: Рад. школа, 1963. – 125 с.
6. Про затвердження нових навчальних планів та програм на 1951/52 н. р. Наказ № 28 від 17 серпня 1951 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1951. – № 10. – С. 12.
7. Про затвердження нових навчальних планів та програм на 1964/65 н. р. Наказ № 28 від 17 серпня 1964 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1964. – № 7–8. – С. 7–9.
8. Программы средней школы. Иностранные языки. – М., 1950. – 32 с.
9. Программы средней школы. Иностранные языки. – М., 1960. – 25 с.
10. Программы средней школы. Иностранные языки. – М., 1970. – 30 с.
11. Скаткин М. Н. Вопросы теории построения программ в советской школе / М. Н. Скаткин // Известия АПН РСФСР. – Вып. 20. – М., 1949. – С. 11–27.
12. Фурман І. Стан викладання іноземних мов у загальноосвітніх закладах України на початку ХХ ст. / І. Фурман // Історія педагогіки. – 2000. – № 4. – С. 116–119.